

interpretation of the concept of risk have been systematized, its structural components have been determined. The phenomenon of predisposition to risk as a personality property of a person has been analyzed. The researchers' views on the concept of predisposition to risk have been presented within the theory of striving for success and in the context of making decision theory. A view on predisposition to risk and making a decision in conditions of danger from V. Petrovskiy's point of view within inadequacy theory has been revealed and described, proposed by him, "Model of ascent to risk". The content of predisposition to risk has been revealed as the characteristics of behavior and the set of personality properties of a person; special attention has been devoted to such a feature as the search for acute sensations. The question about the correlation between situational and social factors and personal preconditions of regulation, as well as acceptance and implementation of risk selection has been delivered. An attempt to highlight a complex of personality traits that affect the riskiness or non-riskiness of human behavior has been made.

The psychological side of risk displaying on the example of delighting extreme sports has been considered. The basic regularities of risk behavior, connected with occupation of extreme kinds of sports have been substantiated. An attempt to find out the causes of risk behavior of people engaged in extreme activities has been made. The researches which were aimed at revealing characteristic psychological peculiarities of people engaged in extreme sports have been analyzed. The view on extreme sports as a model of adaptation in the conditions of psycho-emotional stress and a means of making resistance to stress factors has been highlighted.

Кузікова Світлана Борисівна – доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка.

УДК 159.9:378

Левченко В.В.

РОЗВИТОК ПРОФЕСІЙНОЇ СПРЯМОВАНОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ ЯК ПОКАЗНИКА ПРОФЕСІЙНОГО РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

У статті представлено аналіз особливостей розвитку професійної спрямованості старшокласників як показника професійного розвитку особистості, що зумовлює необхідність посилення профорієнтаційної роботи в умовах неперервної освіти. Розглянуто соціально-психологічні умови розвитку професійної спрямованості старшокласників та засоби її корекції.

Ключові слова: професійна спрямованість, старшокласники, професійний розвиток, профорієнтаційна робота.

Постановка проблеми. Проблема професійного розвитку та професійної спрямованості особистості завжди набуває актуальності в періоди стрімких змін у суспільстві. Професійний розвиток особистості в періоди ранньої дорослості найчастіше досліджується в контексті вікового розвитку, але й має велике значення в рамках педагогіки і психології професійного розвитку. Оскільки вибір професії пов'язаний з питаннями особистісного і життєвого самовизначення, в якому професійне самовизначення є важливою складовою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема професійної орієнтації має міждисциплінарний характер, тому предметом уваги вчених були проблеми, пов'язані з дослідженням методологічних засад сучасної філософії освіти (В. Г. Кремень, І. А. Зязюн); неперервної професійної освіти (Н. Г. Ничкало); професійної підготовки майбутніх фахівців у контексті особистісно-орієнтованої освіти (Г. О. Балл); професійного спрямування та питання свідомого вибору професії (Є. О. Клімов); формування мотивації щодо самостійного вибору професійної діяльності (М. М. Захаров).

Питання професійного розвитку й становлення особистості є предметом уваги великої кількості вчених (В. Бодров, О. Кокур, А. Маркова, Д. Сьюпер). Ряд вчених, підкреслюючи стадіальний характер професійного розвитку (Б. Ананьєв, Є. Клімов) пропонують для визначення стадій професійного розвитку використовувати соціальну ситуацію розвитку і рівень реалізації провідної діяльності (Е. Зеєр), підкреслюють, що на траєкторію професійного розвитку впливають індивідуально-особистісні характеристики, ситуація розвитку, соціально-економічні умови, етапи розвитку суспільства, потрібність професій тощо.

Отже, на сьогодні проблема розвитку професійної спрямованості є актуальною та обумовлює необхідність посилення профорієнтаційної роботи в умовах неперервної освіти.

Мета статті – дослідження особливостей розвитку професійної спрямованості старшокласників як показника професійного розвитку особистості.

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження. Ситуація сьогодення потребує професіоналів, здатних до сталого розвитку в професійній сфері, адже образ професії в сучасному світі не є статичним. Професійне становлення завжди супроводжує особистісний розвиток і охоплює період з початку формування професійних намірів до завершення професійного життя. Таким чином, професійне становлення можна вважати «формуванням» особистості, що набуває особливої актуальності в періоди змін.

Для вивчення характеристик професійного розвитку в сучасному суспільстві важливими є наступні показники: 1) професійна спрямованість особистості, 2) рівень сформованості професійного самовизначення, 3) задоволеності професійною діяльністю, 4) основні характеристики професійного життя (цілеспрямованість, самореалізація в професії, психофізіологічний

потенціал, міжособистісна взаємодія, самоконтроль поведінки) [5]. Розглянемо перший показник професійну спрямованість особистості більш детально.

Поняття спрямованості особистості є базовою для психологічної науки та розглядалась в роботах Л. І. Божович, В. С. Мерліна, В. М. Мясищева, К. К. Платонова [2]. Вперше, поняття «спрямованість особистості» було введено С. Л. Рубінштейном, який визначив його через установки та тенденції, потреби, інтереси та мотиви. Він розглядав спрямованість особистості як сукупність різноманітних тенденцій, в основі яких лежать потреби та мотиви діяльності. Спрямованість особистості трактується як мотиваційно обумовлена система дій, поведінки особистості цілями, джерелами яких є потреби. Спрямованість особистості підкреслював Б. Ф. Ломов, згідно з уявленнями якого вона виступає як системоутворююча якість, яка визначає склад особистості. О. М. Леонтьєв описує спрямованість як смислоутворюючий мотив, Б. Г. Ананьєв розглядає її як основну життєву спрямованість.

Н. І. Рейнвальд вважає спрямованість особистості домінуючою мотивацією, яка визначає життєві цілі, ціннісні орієнтації, засоби самоствердження, що обирає людина. Автор виділяє наступні типи спрямованості особистості: тип творення – включення індивіда в систему суспільних відносин, тип споживача – споживання духовних та матеріальних благ, тип руйнівника – заради корисних інтересів готовий зруйнувати будь-які цінності, створені іншими [6].

К. К. Платонов визначає спрямованість особистості як один з компонентів структури особистості, який включає в себе декілька форм: потяги, бажання, інтереси, світогляд, переконання. Таким чином, спрямованість особистості має певну структуру, для її компонентів характерний внутрішній зв'язок, який формується та залежить від стану мікро- і макросоціумов, в яких протікає діяльність людини.

Професійна спрямованість особистості розвивається в процесі професіоналізації і значно впливає на оволодіння професійними знаннями, вміннями та навичками професійної діяльності, складовими якої виступають: мотиваційні компоненти, компоненти цілепокладання та прийняття рішень (вольові), уявлення (когнітивні) та професійно важливі якості.

Професійна спрямованість включає ряд взаємопов'язаних компонентів: мотиваційний, цільовий, емоційний, когнітивний, контрольно-оцінний та вольовий. Важливим є те, що розвиток професійної спрямованості відбувається на декількох мотиваційних рівнях: потяг до професії, прагнення придбати професію, професійні інтереси, професійні схильності, професійні ідеали, професійний світогляд. В даному підході підкреслюється рівневий характер спрямованості особистості в професійній діяльності.

Таким чином, професійна спрямованість розглядається як умова формування професійного світогляду особистості, результатом якого є створення професійного плану й траєкторії індивідуального розвитку фахівця. Дослідження професійного розвитку пов'язані з поняттям самовизначеності

особистості: здатністю ставити і обирати цілі, цінності, переконання, робити вибір. Дослідники професійного розвитку особистості стверджують, що саме у старшому шкільному віці формується психологічна готовність особистості до самовизначення. Цей процес передбачає:

- розвиненість самосвідомості особистості;
- наявність потреб, що забезпечують змістовну наповнюваність особистості, серед яких центральне місце займають моральні установки, ціннісні орієнтації і перспективи;
- формування індивідуальності як результат розвитку й усвідомлення своїх здібностей і інтересів.

Тому психологічна готовність до самовизначення пов'язується з завершенням формування психологічних структур та певною зрілістю особистості, що забезпечують можливість постійного зростання особистості.

С. П. Крягжде розробив інструментальну концепцію професійних спрямованостей [47]. Проаналізувавши основні підходи до поняття «спрямованість», він виявив їх спільні засади, зокрема, стимуляцію активного вибору на основі вроджених здібностей та розвиток адекватного їм інтересу. Таким чином, для виникнення професійної спрямованості суттєве значення має перший його етап – виникнення ситуативного інтересу. В подальшому, вже в процесі діяльності спрямованість підтримується як наявність певних здібностей, так і зовнішнім стимулюванням. Серед соціально-психологічних умов, реалізація яких сприяє посиленню професійної спрямованості є наступні:

- а) емоційне підкріплення, оскільки переживання задоволення є основною внутрішньою стимулюючою силою;
- б) надання індивіду суттєвої, важко доступної інформації про об'єкт професійної спрямованості;
- в) перевірка наявності певних здібностей до діяльності, що є об'єктом спрямованості;
- г) формування свідомого суспільного й ціннісного ставлення до переходу на вищий рівень інтересу, цілком достатній для обґрунтованого професійного самовизначення [4].

Проблема динаміки становлення професійної спрямованості займає значне місце в наукових дослідженнях, зокрема виокремлюється наступна динаміка розвитку професійної спрямованості: зацікавленість, допитливість, пізнання, дія. Є й інші підходи до структури динаміки розвитку професійного інтересу, але всі вони звертають увагу на поетапний характер його виникнення, розвитку і результату.

Таким чином, професійна спрямованість має складну психологічну структуру, впливає на розвиток особистості, в першу чергу – на її активність. Її не можна віднести до окремих психічних процесів. Професійна спрямованість емоційно забарвлює ставлення особистості до предметів і явищ навколишньої дійсності, обумовлює позитивне відношення до такого об'єкту і спрямовує увагу людини на цей об'єкт чи певний вид діяльності (у тому числі професійної).

В ході дослідження було виокремлено соціально-психологічні умови розвитку професійної спрямованості старшокласників, а саме: усвідомлення своїх здібностей, особистісних особливостей, професійних інтересів, мотивів та їхня відповідність вимогам обраної професії. До пакету діагностичного інструментарію увійшли: методика «Диференційно-діагностичний опитувальник» Є. Клімова (ДДО) для з'ясування професійних намірів старшокласників і професії, яким вони надають перевагу; методика С. С. Бубнової «Діагностика реальної структури ціннісних орієнтацій особистості» для вивчення структури ціннісних орієнтацій особистості; методика Дж. Голланда – для діагностики типу особистості.

На першому етапі було проведено методичку «Диференційно-діагностичний опитувальник» Є. О. Клімова (ДДО). Аналіз отриманих даних свідчить, що найбільш популярними є професії типу «Людина-Людина» (40 %), потім «Людина-знакова система» (23,3%), «Людина-художній образ» (22%), «Людина-техніка» (11,7%) і на останньому місці «Людина-Природа» (5%). Дівчата найбільше обирали професії типу «Людина-художній образ» та «Людина-Людина». Серед хлопців у виборі переважали професії типу «Людина-Людина» та «Людина-знакова система». Отже, за результатами розподілу респондентів за типами діяльності можемо помітити перевагу у виборі професій типу «людина-людина», що пов'язується з наступними якостями у старшокласників: емоційність, турботливість, емотивність. Найменший відсоток набрали професії, які пов'язані з природою, це може бути пояснено недостатньою інформованістю та привабливістю професії для сучасної молоді.

Наступним етапом стало проведення методички «Діагностика реальної структури ціннісних орієнтацій особистості» за С. С. Бубною, що показує ціннісне-сміслові наповнення особистості та впливає на професійне самовизначення. Аналіз результатів показує, що першу позицію займають цінності пошани людей і вплив на оточуючих, на другому місці – високий соціальний статус і управління людьми. Середні показники займають цінності, які орієнтуються на індивідуальні досягнення, вони прагматичні, в них відсутня суспільна складова. Треба звернути увагу, що низькими показниками виявилась цінність здоров'я, що може вказувати про недостатню особистісну зрілість старшокласників.

Професійне самовизначення є складним психологічним утворенням, що включає загальну ситуацію розвитку, життєві орієнтири, готовність, мотивація вибору, професійні плани, пізнавальні інтереси, професійна орієнтація, а також особистісні характеристики та особливості поведінки старшокласників. Вивчення особистісних особливостей виявило загальні риси, характерні для старшокласників, які проявляються: 1) в комунікативній сфері – потяг до міжособистісних контактів, соціальна сміливість, конформізм, знижений рівень самодостатності; 2) в емоційно-вольовій сфері – тривожність, емоційність, чутливість, оптимізм, схильність до ризику. При цьому самодисципліна і моральна нормативність характеризуються зниженим рівнем формування.

Система емоційних переваг старшокласників впливає на становлення професійного самовизначення, зокрема тип професійної спрямованості. Встановлено, що кожний тип професійної спрямованості характеризується специфічним профілем провідних емоційних переваг, що дозволяє припустити значущу роль емоційної спрямованості у формуванні пізнавальних інтересів і професійної спрямованості. Емоційна спрямованість особистості старшокласників знаходиться в стадії становлення та має гендерні особливості, так у дівчат переважають комунікативні, альтруїстичні та естетичні емоції, у хлопців пугнічні та акізитивні емоції. Таким чином, різні емоційні пріоритети виступають як можливі предиктори формування професійної спрямованості особистості старшокласників.

Результат аналізу методики Дж. Голланда показав, що певному психологічному типу особистості відповідають професії, в яких людина може досягти успіхів. Найбільший відсоток має підприємницький тип (41,5%), для таких людей характерна швидка орієнтація в складній ситуації, активність, доміантність, організаторські здібності, здатність до управління і впливу на людей, це достатньо широка сфера професійної діяльності. Другу позицію займає конвенційний тип (20,6%), який віддає перевагу чітко структурованій діяльності. Останню позицію займає реалістичний тип професії, який відповідає групам професій «людина-природа» й «людина-техніка» (за С. Клімовим).

Основні труднощі вибору і подальшої професіоналізації пов'язані з недостатніми ресурсами особистості, які виступають в якості передумов і умов успішного професійного самовизначення. зниження комунікативного потенціалу та відсутність сформованої системи стійких міжособистісних відносин, глобальне зниження самооцінки, що свідчить про неприйняття себе, в поєднанні з недовірою до себе в життєво-значущих для старшокласників сферах життєдіяльності надає негативного впливу на прийняття рішення і здійснення професійного вибору.

В цілому, результати дослідження продемонстрували недостатню сформованість і усвідомленість професійних орієнтацій випробуваних. Це підтверджує думку науковців, що центром самовизначення, тобто здатністю ставити і обирати цілі, цінності, переконання є досягнення професійної ідентичності, на формування якої впливають наступні чинники: інформованість та рівень сформованості професійного плану.

Важливу роль для формування професійної ідентичності має мотиваційна складова, а також зрілість інтересів. Дослідження виявило велике значення для професійної ідентичності розвиток пізнавальної активності та інтелекту старшокласників. Необхідно враховувати, що формування професійної ідентичності, як і професійне самовизначення в цілому, носить неоднорідний характер і багато в чому залежить від індивідуальної швидкості особистісного зростання, якості освітніх програм, рівня та структури інтелекту, особистісних особливостей. Знання цих чинників, визначення їх ролі у становленні професійної спрямованості дозволить розробити та реалізувати

програми психологічної підтримки процесу професійного самовизначення.

Професійне самовизначення старшокласників проходить складний шлях розвитку. Рішення однієї з основних вікових завдань вибору професійного майбутнього проходить на тлі кризи професійного розвитку, як кризи первинного професійного вибору. Особливостями кризи професійного розвитку в кінці підліткового і на початку юнацького періоду розвитку виявляються:

- в слабкій сформованості професійних планів;
- в недостатній інформованості про світ професій, а отже, в слабкій усвідомленості і реалістичності вибору професійного шляху;
- в домінуванні зовнішніх мотиваційних чинників вибору професії, які не відображають інтересу до сутності обраній діяльності;
- в дифузному характері статусу професійної ідентичності;
- в зниженні задоволеності основних життєвих потреб;
- в зміні провідної професійної спрямованості, внаслідок чого відбувається дезінтеграція структури параметрів професійного самовизначення;
- в особливостях особистісного розвитку старшокласників.

Позитивне емоційне ставлення до професійного майбутнього (позитивний інтерес, оптимізм і впевненість), що виявляється у старшокласників, може розглядатися в якості емоційного ресурсу, який є фактором конструктивного виходу з цієї кризи.

Висновки. Аналіз основних підходів до проблеми вивчення професійної спрямованості старшокласників показав, що професійна спрямованість – це провідна інтегральна якість особистості, характерною рисою якої є вибіркове і мотиваційне відношення індивіда до вибору професії відповідно до покликання й ідеалів, світогляду й інтересів.

Проведене дослідження не вичерпує усіх питань щодо розвитку професійної спрямованості особистості, отримані результати дозволяють побачити **перспективи подальшого вивчення** професійної спрямованості в системі професійного розвитку фахівців, дослідження параметрів професійного спрямування в зв'язку з рівнем освітньої програми і типом навчального закладу, а також в розробці соціально-психологічних умов розвитку професійної спрямованості в інших вікових групах.

Література

1. Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни / К. А. Абульханова-Славская. – М. : Мысль. 1991. – 300 с.
2. Джура О. Д. Теоретико-методологічні проблеми дослідження процесу професійного самовизначення особистості / О. Д. Джура. – К. : Інститут вищої освіти АПН України, 2003. – 111 с.
3. Кокун О. М. Психологія професійного становлення сучасного фахівця: Монографія / О. М. Кокун. – К. : ДП «Інформ.-аналіт. агентство», 2012. – 200 с.

4. Крягжде С. П. Психология формирования профессиональных интересов / С. П. Крягдже. – Вильнюс Мокслас, 1981. – 196 с.

5. Левченко В. В. Ситуація невизначеності: трансформація особистісно-професійного розвитку дорослих / В. В. Левченко // Освіта дорослих: теорія досвід, перспективи: зб.наук.пр. / під ред. Л.Б. Лук'янова (голова) та ін., Ін-т пед. освіти і освіти дорослих НАПН України. – К.; Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М., 2017. – Вип. 1(13). – С. 44.

6. Рейнвальд Н. И. Психология личности / Н. И. Рейнвальд. – М. : Изд-во Университета дружбы народов, 1987. – 198 с.

7. Шнейдер Л. Б. Профессиональная идентичность: Монография / Л. Б. Шнейдер. – М.: МОРУ, 2001. – 272 с.

Транслітерація

1. Abulkhanova-Slavskaya K. A. The Strategy of Life / K.A. Abulkhanova-Slavskaya. - М.: Thought. 1991. - 300 p.

2. Dzhura O. D. Theoretical and methodological problems of the study of the process of professional self-determination of personality / O. D. Dzhura. - К.: Institute of Higher Education of the Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, 2003. - 111 p.

3. Kokun O. M. Psychology of professional formation of a modern specialist: Monograph / O. M. Kokun. - К.: State Enterprise "Inform. Analyst. Agency ", 2012. - 200 p.

4. Kryagdzhd S.P. Psychology of the formation of professional interests / S. P. Kryazh. - Vilnius Mokslas, 1981. - 196 p.

5. Levchenko V.V. The situation of uncertainty: the transformation of personally-professional development of adults / V.V. Levchenko // Adult education: theory of experience, perspectives: Sob. Sci. / ed. L. B. Lukyanova (head) and others., Institute of Pedagogy. education and adult education NAPN Ukraine. - К. ; Nizhyn: Publisher PE Lysenko MM, 2017. - Vip. 1 (13). - P. 44.

6. Reinwald N. I. Psychology of Personality / N. I. Reinhold. - М.: The publication of the University of Friendship of Peoples, 1987. - 198 p.

7. Schneider L. B. Professional Identity: Monograph / L. B. Schneider. - Moscow: Moscow State Medical University, 2001. - 272 p.

Левченко В.В.

Развитие профессиональной направленности старшеклассников как показателя профессионального развития личности

В статье представлен анализ особенностей развития профессиональной направленности старшеклассников как показателя профессионального развития личности, что предопределяет необходимость усиления профориентационной работы в условиях непрерывного образования. Рассмотрены социально-психологические условия развития профессиональной направленности старшеклассников и способы ее коррекции.

Ключевые слова: профессиональная направленность, старшеклассники, профессиональное развитие, профориентационная работа.

Levchenko V.V.

Development of the professional orientation of high school students as an indicator of professional development of the individual

The article presents an analysis of the peculiarities of the development of the professional orientation of high school students as an indicator of the professional development of the individual, which necessitates the strengthening of vocational guidance work in conditions of continuous education. The socio-psychological conditions of development of professional orientation of high school students and ways of its correction are considered.

Key words: professional orientation, senior pupils, professional development, career guidance work.

Левченко Вікторія Володимирівна – кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії і освіти дорослих ДВНЗ «Університет менеджменту освіти», м. Київ.

УДК 159.92

Маланюк Д.О.

ИНДИВИДУАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧНИ ДЕТЕРМІНАНТИ ПРОЯВУ ПІДЛІТКОВИХ ДЕВІАЦІЙ

У статті представлено індивідуально-психологічні аспекти прояву девіацій у підлітковому віці. Розкрито суть поняття "девіантна поведінка" та надано стислі висновки емпіричних досліджень підлітків-девіантів. Розглянуто групи чинників, що зумовлюють девіантну поведінку особистості підлітка. Беручи до уваги підвищення вразливості у підлітковому віці ряд авторів наголошує на важливості диференціації девіантної поведінки на первинну та вторинну. Показано, що серед індивідуально-психологічних чинників, у становленні і розвитку девіантної поведінки підлітків особливо велику роль відіграє рівень самоповаги особистості, що актуалізується в підлітковому віці; виявлено психологічні бар'єри, що перешкоджають коригуючим впливам. Розглянуто особистісні особливості підлітків з девіантною і нормативною поведінкою.

Ключові слова: девіантна поведінка, підлітковий вік, індивідуально-психологічні особливості.

Постановка проблеми. Сучасні соціально-економічні умови життя українського суспільства, швидкий темп трансформаційних процесів, впровадження реформ та зміна орієнтирів впливають на особливості